

Нечеснюк Олена Василівна,

учитель середньої загальноосвітньої школи № 97
м. Києва імені О. Теліги, методист;

Науковий керівник: старший науковий
співробітник науково-дослідної лабораторії з
проблем криміналістичного забезпечення та
судової експертології ННІ № 2 Національної
академії внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук **Фурман Я. В.**

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТІВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ СТАЛИ ЖЕРТВАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Проблема сексуального насильства над дітьми є дуже актуальною в усьому світі. Діти, що стали жертвами сексуального насильства з однієї сторони більш схильні до скоєння суїцидів, а другої сторони, в окремих випадках, стають більш агресивні та здатні самі завдавати шкоду життю та здоров'ю іншим підліткам, особливо меншим за віком.

Діти, що перебувають в умовах постійного жорстокого поводження, часто пропускають шкільні заняття, а також відзначаються високим рівнем ризику вживання алкоголю та наркотиків, схильні до втечі з дому. Найбільш типовими наслідками постійного жорстокого поводження із ними є: ініціювання бійки, підвищена агресивність, або навпаки надмірна замкненість, конфлікти з оточуючими, низька шкільна успішність, відсутність бажання повертатися додому, що негативно впливає, як на саму дитину, як з психологічної так і з моральної сторони, так і на оточуючих.

Тенденція до зростання жорстокості по відношенню до дітей дедалі більше привертає увагу як державних інституцій так і громадськості та активізує діяльність різних організацій щодо попередження жорстокого поводження з дітьми та захисту прав малолітніх осіб, які стали свідками чи жертвами злочинних подій.

Кожна дитина має право на недоторканість та захист від усіх форм насильства. Стаття 19 Конвенції ООН про права дитини вимагає від держав, які прийняли Конвенцію, вживати всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів із метою захисту дитини від усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи небалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину. Стаття 34 зазначеної Конвенції вимагає, що держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. З цією метою вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;

б) використанню дітей з метою експлуатації у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;

с) використанню дітей з метою експлуатації у порнографії та порнографічних матеріалах [1].

Звісно, що при надходженні повідомлення про скоєння насильства над неповнолітньою дитиною та подальшого досудового розслідування необхідно проводити допити самої потерпілої, так як допит є однією з форм отримання доказової інформації через фіксацію показань, процесуальний засіб формування і перевірки відомостей про злочин. У результаті допиту встановлюються як сам факт злочину, а не наклеп, так і передумови, умови та місце скоєння, форми скоєння злочину тощо.

Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК, і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК, які й розкривають окремі особливості слідчої дії.

Практика показує, що у більшості випадків допит дитини нічим не відрізняється від усіх інших. Найчастіше місцем допитів є кабінет слідчого. В деяких випадках, все ж таки проводиться відеозйомка допитів. У дуже рідкісних випадках допит проводиться у спеціальному приміщенні, так званій «зеленій кімнаті».

Одним із важливих питань, яке розглядається як науковцями так і практичними працівниками поліції є кількість та якість проведення допиту дитини.

Аналізуючи попередні дослідження з цього питання однозначної відповіді так і не отримано. Так, за результатами дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства, що проводив Жіночий консорціум України за підтримки BICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation зазначено, що на етапі досудового слідства з дитиною може проводитись до п'яти різних видів опитувань. Це опитування членами слідчо-оперативної групи, опитування слідчим, який приймає до провадження матеріали для винесення постанови про визнання дитини потерпілою особою, офіційний допит (допити) дитини як потерпілої, опитування дитини лікарем під час проведення судово-медичної експертизи, опитування психологами і психіатрами під час психолого-психологічної експертизи. Далі дитина свідчить у судах першої інстанції та може свідчити в апеляційному суді.

За матеріалами засідання круглого столу на тему: «Захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації», що відбувся у Комітеті з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму зазначається, що у випадку відкриття кримінального провадження, здійснення досудового слідства та передачі матеріалів до суду на практиці дитина має дати свідчення щонайменше тричі, оскільки обов'язковими є допит слідчим потерпілої особи для встановлення обставин скоєння злочину і висунення обвинувачення винній особі, опитування під час

психолого-психіатричної експертизи у випадках розбещення або опитування під час судово-медичної експертизи та свідчення в суді. Разом з тим, як свідчать результати дослідження, здебільшого кількість опитувань значно більша, і бували випадки, коли дітей опитували понад 100 разів [2].

Крім частих допитів дитини не менш вразливим фактором є те, що факт жорстокого поводження над дитиною задокументований технічними засобами. Як зазначає Уповноважений Президента України з прав дитини Микола Кулеба «Інтернет – це не тільки можливості для дитини, а й ризики. Дослідження показують, що діти, які постраждали від сексуального насильства, зазнають ще більшої шкоди, якщо знають, що зловживання було зафіксоване документально. Травма ще сильніша, якщо їм відомо про розповсюдження зображення в Інтернеті. Все подальше життя дитини проходить у страху, що її впізнають. Кожен новий перегляд таких матеріалів – нове зґвалтування дитини».

Основними цілями Конвенції ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р. є:

а) запобігання сексуальній експлуатації та сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба із цими явищами;

б) захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства;

в) сприяння національному та міжнародному співробітництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей.

Стаття 35 Конвенції безпосередньо стосується опитування дітей та визначає:

1. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, відразу після повідомлення фактів компетентним органам;

б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;

г) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;

д) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

е) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

2. Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами її національного законодавства.

3. Якщо вік жертви не встановлено та є підстави вважати, що жертва є дитиною, то заходи, передбачені в пунктах 1 та 2 цієї статті, застосовуються до неї доти, доки тривають перевірки її віку [3].

Складно заперечити, що діти – це найуразливіший прошарок населення. Через вікові особливості їхньої психіки, підпорядкованість авторитету дорослих, довірливість, недостатній життєвий досвід й поінформованість щодо статевої відносин, невміння критично оцінити ситуацію, що склалася, і прогнозувати ймовірні дії інших осіб, неспроможність чинити адекватний опір тощо саме вони найчастіше стають жертвою сексуальної агресії [4].

Тому під час допиту малолітніх потерпілих необхідно враховувати своєрідність психології дітей і підлітків, що вимагає застосування слідчим особливих тактичних прийомів. Цілком погоджуємося, що в окремих випадках тактично неправильним буде проведення допиту потерпілої дитини в присутності батьків, оскільки це часто сковує її, перешкоджає отриманню від неї правдивих показань. Відомі випадки, коли відповідь дитини залежала від виразу обличчя, ствердного чи негативного кивка головою або посмішки матері (батька). Тому допит такого потерпілого бажано проводити за участю педагога або психолога.

У вітчизняному законодавстві особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи закріплено у ст. 226 КПК України, де зазначено: допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Слід зауважити, що питання участі педагога, психолога та лікаря у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх після прийняття нового КПК України ще недостатньо опрацьовані кримінальною процесуальною наукою. Залучення цих спеціалістів до кримінального провадження у КПК України регламентовано неоднозначно, тому серед науковців зазначене питання є дискусійним.

В Методичних рекомендаціях щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство зазначено, що відповідно до ст. 226 КПК України, участь законного представника, педагога або психолога є обов'язковою. Але при цьому кримінальне процесуальне законодавство України чітко не регламентує права й обов'язки педагога та психолога. Вони виступають у даному випадку як спеціалісти. Педагог повинен займатися вихованням і навчанням малолітніх або неповнолітніх такого ж віку, що й дитина, яка підлягає допиту. Психолог повинен

бути фахівцем у галузі дитячої та юнацької психології. Завдання педагога або психолога допомогти слідчому встановити психологічний контакт, виробити правильну тактику проведення допиту, сформулювати запитання з урахуванням дитячої психіки або індивідуальних особливостей психіки неповнолітнього. Для цього педагог або психолог може бути ознайомлений із деякими обставинами кримінального провадження, даними про особу неповнолітнього, про його ставлення до підозрюваного, потерпілого, про подію кримінального правопорушення тощо [5].

В окремих дослідженнях при вивченні проблеми сексуального насильства над дітьми науковці більшу ставку роблять на присутності психолога, як при допитах дитини так і при проведенні інших слідчих(розшукових) дій за її участю. На нашу думку не слід так категорично відмовлятися від участі у розслідуванні даної категорії злочинів педагогів, тим більше, що їх можлива участь передбачена ст. 226, 227 КПК. А в окремих випадках навпаки активніше їх залучати, особливо на першопочатковому етапі розслідування.

Чи здатна дитина видумки, як часто змінюється настрій, і від чого він залежить.

Тому дуже важливим є те, щоб дитина детально описувала події сексуального насильства щодо неї під час допиту в рамках кримінального провадження. Кожна наступна розповідь дитини про сексуальне насильство може знецінити можливість отримати вартісний доказовий матеріал у справі. Так само, проведення своєчасного допиту допоможе мінімізувати кількість опитувань дитини у майбутньому, зафіксувати покази дитини у передбачений законодавством строк та надасть можливість розпочати проведення з дитиною дій щодо її реабілітації.

Необхідно заздалегідь запланувати спосіб документування опитування дитини – свідка чи жертви. Перш ніж приступити до опитування, варто пояснити дитині, чому і яким чином розмова з нею буде документуватися.

Список використаних джерел

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року : рат. Закон України № 789-XII від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
2. URL: <https://rada.gov.ua/print/138616.html>.
3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927.
4. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 220 с.
5. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : Метод. посіб. / автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К. : ФОП КЛІМЕНКО, 2015. – 114 с.